การวิเคราะห์ศัพท์ว่า “ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ” ในโศลกประณาม (ไหว้ครู) ในคัมภีร์ “มูลมัธยมกการิกา” ของพระนาคารชุน

An analysis of ‘*Pratītyasamutpāda*’ in the ‘Dedicatory Verses’ in Nāgarjuna’s ‘*Mūlamadhyamakakārikā*’

สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

การวิเคราะห์ศัพท์ว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ[1]" ในโศลกประณาม (ไหว้ครู) ในคัมภีร์ "มูลมัธยมกการิกา" ของพระนาคารชุน[2]

สมบัติ มั่งมีสุขศิริ[3]

บทคัดย่อ

"ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ" เป็นคำศัพท์ที่สำคัญที่สุดและเข้าใจได้ยากที่สุดใน "โศลกประณาม"จำนวน 2 บทในคัมภีร์มูลมัธยมกการิกาของพระนาคารชุน เพราะไม่มีความหมายเชิงยืนยัน มีแต่คำอธิบายเชิงปฏิเสธมากถึง 8 คำ ทั้งนี้เป็นเพราะท่านนาคารชุน ใช้"วิภาษวิธี" คือ การทำลายจุดยืนที่มีคำอธิบายเชิงยืนยันของฝ่ายตรงข้าม ซึ่งท่านยึดถือแนวทางนี้ในการแต่งคัมภีร์ทั้งหมด

---

1 ศัพท์ว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ" ในที่นี้เป็นทวิตียาวิภักติ รูปศัพท์เดิมยังไม่ได้ผัน คือ "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท" เป็นปุลลิงค์ หรือเพศชาย ในบทความนี้ ผู้เขียนจะใช้สองศัพท์นี้สลับกันตามบริบทของการนำมาอธิบาย แต่ยังคงหมายถึงศัพท์เดียวกัน

2 บทความนี้เป็นบทสืบเนื่องจากการแปลคัมภีร์ "มูลมัธยมกการิกา" เป็นภาษาไทยที่ผู้เขียนร่วมกับ ดร.เมธี พิทักษ์ธีระธรรม แปลลงตีพิมพ์ในวารสารธรรมธารานี้เป็นครั้งแรก ผู้สนใจกรุณาอ่านบทแปลประกอบบทความนี้เพื่อทราบข้อมูลมากยิ่งขึ้น ดูรายละเอียดที่ เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, สมบัติ มั่งมีสุขศิริ (2560).

3 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., ประจำศูนย์สันสกฤตศึกษาและภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ของท่าน แต่ต่อมาพระภาวิเวกะ ศิษย์รุ่นหลังได้เพิ่มแนวทางการอธิบายคำสอนที่ยากด้วยวิธีการยืนยันโดยอาศัยเครื่องมือทางตรรกะ แต่ศิษย์รุ่นต่อมาคือ พระจันทรกีรติ ก็ได้แต่งคัมภีร์ ปฺรสนฺนปทา โต้แย้งท่านภาวิเวกะและยืนยันความเห็นเดิมของพระนาคารชุน

คำสำคัญ : ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ, มูลมัธยมกการิกา, นาคารชุน, ภาวิเวกะ, จันทรกีรติ

An analysis of 'Pratītyasamutpāda' in the 'Dedicatory Verses' in Nāgarjuna's 'Mūlamadhyamakakārikā'

Sombat Mangmeesuksiri

Abstract

'Pratītyasamutpāda' is the most complicated and controversial word in the 2 verses of the 'Dedicatory Verses' of Nāgārjuna's 'Mūlamadhyamakakārikā', since there is no the affirmative explanation, but only 8 negative words are there. It is evident that in all his philosophical works Nāgārjuna regularly used the 'Dialectic' and the 'reductio ad absurdum' to reduce the reliability of his opponents. Later Bhāviveka tried to add some affirmative method with the help of Logical explanation, but he was attacked by Candrakīrti who composed his magnum opus entitled 'Prasannapadā' to retain Nāgārjuna's method of 'reduction ad absurdum'.

Keywords: Pratītyasamutpādaṃ, Mūlamadhyamakakārikā, Nāgārjuna, Bhāviveka, Candrakīrti

1. บทนำ

คัมภีร์ "มูลมธฺยมกการิกา" (Mūlamadhyamakakārikā อ่านว่า มู-ละ-มัด-ทะ-ยะ-มะ-กะ-กา-ริ-กา) เป็นผลงานชิ้นเอกของ"พระนาคารชุน" (Nāgārjuna มีชีวิตอยู่ราว พ.ศ. 693-793) ที่รจนาหรือประพันธ์เป็นภาษาสันสกฤต จัดเป็นหนึ่งในคัมภีร์ที่สำคัญและนิยมศึกษากันมากในหมู่นักวิชาการด้านพุทธศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนามหายาน คัมภีร์นี้บรรจุเนื้อหาที่สำคัญมากของสำนักพุทธปรัชญาศูนยวาท (śūnyavāda) หรือที่นิยมเรียกว่า สำนักมาธยมิกะ ก่อตั้งโดยพระนาคารชุน เนื้อหาหลักของคัมภีร์นี้กล่าวถึงแนวคิดทางปรัชญาที่ลึกซึ้งของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน เช่น ศูนฺยตา (śūnyatā ศูนยตา เป็นภาษาสันสกฤต ส่วนภาษาบาลี คือ สุญฺญตา) และ ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทะ (pratītyasamutpāda ภาษาบาลีว่า "ปฏิจฺจสมุปฺปาท" ตลอดทั้งบทความนี้ เมื่อกล่าวถึงคำนี้หรือแนวคิดเรื่องนี้ในภาพรวม ผู้เขียนขอใช้ศัพท์ว่า ปฏิจจสมุปบาท เป็นหลัก เพราะคนไทยส่วนใหญ่คุ้นเคยกับคำภาษาบาลีนี้มากกว่าคำภาษาสันสกฤตที่ว่า ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท) รวมถึงแนวคิดเรื่องความจริง 2 ด้าน คือ สํวฺฤติสตฺย (saṃvṛtisatya) กับ ปรมารฺถสตฺย (paramārthasatya) (ตรงกับศัพท์ภาษาบาลีว่า สมฺมุติสจฺจํ กับ ปรมตฺถสจฺจํ)

เนื้อหาของคัมภีร์มูลมัธยมกการิกา อยู่ในรูปภาษาสันสกฤตแบบแผน หรือ คลาสสิค (Classical Sanskrit) อันแสดงให้เห็นถึง

ความรู้ด้านภาษาและไวยากรณ์อันยอดเยี่ยมของท่านนาคารชุน เนื้อหาอยู่ในรูปแบบฉันทลักษณ์ที่เรียกว่า โศลก (ภาษาบาลีเรียกว่า คาถา) จำนวน 450 โศลก แบ่งเป็น 27 บท แต่ละบทเรียกว่า ปรีกฺษา (parīkṣā แปลว่า การตรวจสอบ[1] แต่ละบทจะประกอบด้วยโศลกจำนวนที่แตกต่างกัน บทที่มีจำนวนโศลกน้อยที่สุด คือ ปรีกฺษา ที่ 19 ชื่อว่า กาลปรีกฺษา (kālaparīkṣā) มีเพียง 6 โศลก ส่วนบทที่มีโศลกมากที่สุด คือ อารฺยสตฺยปรีกฺษา (āryasatyaparīkṣā) ซึ่งเป็นบทที่ 24 มีจำนวนโศลกถึง 40 โศลก

ตามขนบของการประพันธ์ผลงานวรรณกรรมภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะในศาสนาฮินดู ผู้ประพันธ์จะต้องเริ่มต้นด้วยการแสดงความเคารพอย่างสูงสุดต่อเทพที่ตนนับถือ โศลกหรือมันตระที่แสดงการนอบน้อมต่อเทพนี้นิยมเรียกว่า มงฺคลาจรณํ (maṅgalācaraṇam) ถือว่าเป็นการไหว้ครูเทพเพื่อขอพรให้ประสบความสำเร็จในการทำงานต่าง ๆ โดยเฉพาะการประพันธ์หรือแต่งคัมภีร์ทางศาสนา แม้ในการประพันธ์วรรณกรรมทางพุทธศาสนา ผู้ประพันธ์นิยมเริ่มต้นด้วยการแสดงความเคารพต่อบรมครู คือ พระพุทธเจ้า แต่การแสดงความเคารพเช่นนี้นิยมใช้ศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า “ประณาม (praṇāma)”[2] หมายถึง การแสดง

---

1 สมบัติ มั่งมีสุขศิริ (2559: 52)

2 แม้คำว่า “ประณาม” นี้ จะไม่ปรากฏในคัมภีร์มูลมัธยมกการิกาของพระนาคารชุน แต่ผู้เขียนขอตั้งชื่อโศลกทั้งสองนี้ว่า “โศลกประณาม” โดยนำคำนี้มาจากตอนเริ่มต้นของคัมภีร์ “ปฺรสนฺนปทา” (prasannapadā) ที่เป็นผลงานการประพันธ์ของ พระจันทรกีรติ (candrakīrti มีชีวิตอยู่ราว

(อ่านเชิงอรรถในหน้าต่อไป)

ความเคารพอย่างสูงสุด

ในการประพันธ์คัมภีร์ "มูลมัธยมกการิกา" ก็เช่นกัน พระนาคารชุนก็รักษาขนบการประพันธ์นี้ไว้เป็นอย่างดี ก่อนจะเข้าสู่ประเด็นหลักของคัมภีร์ ท่านได้ประพันธ์โศลกภาษาสันสกฤตจำนวน 2 บท ซึ่งมีเนื้อหาต่อเนื่องเป็นใจความเดียวกัน โศลกทั้งสองบทนี้อยู่ในรูปแบบฉันทลักษณ์ (Metre) ที่มีชื่อว่า อนุษฺฏุภฺ (anuṣṭubh) หรือตรงกับ ปัฐยาวัตรในฉันทลักษณ์ของภาษาบาลี ผู้เขียนขอยกเนื้อความของโศลกทั้ง 2 บทไว้ในตารางที่ 1 ด้านล่างต่อไปนี้ โดยโศลกทางด้านซ้ายมือคือโศลกเดิมที่ประพันธ์โดยท่านนาคารชุน และโศลกด้านขวามือเป็นโศลกที่ตัดแยกศัพท์ หรือการแยกสนธิ เพื่อให้เห็นคำศัพท์ที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงรูปแบบตามหลักไวยากรณ์แล้วแต่ยังไม่ได้นำมาเชื่อมต่อกัน ดังนี้

(เชิงอรรถต่อจากหน้าที่แล้ว)

พ.ศ.1143-1193) ดังข้อความว่า "...ปรมคุรเว ตถาคตาย ศาสฺตฺรปฺรณยนนิมิตฺตกํ ปฺรณามํ กรฺตุกาม อาห" แปลโดยผู้เขียนบทความนี้ว่า "พระนาคารชุน ...ประสงค์จะทำความเคารพอย่างสูงสุด (ประณาม) อันเกิดจากการจะประพันธ์คัมภีร์ (ศาสตร์) ถวายแด่พระตถาคตผู้เป็นบรมครู จึงกล่าว (เป็นโศลก) ว่า..."

ตารางที่ 1 โศลกประณาม หรือ โศลกไหว้ครู (Dedicatory Verse)

1. **โศลกเดิม**	2. **โศลกที่ตัดแยกเพื่อให้เห็นแต่ละศัพท์ได้ชัดเจน**
อนิโรธมนุตฺปาทมฺ อนุจฺเฉทมศาศฺวตมฺ / อเนการฺถมนานารฺถมฺ อนาคมมนิรฺคมมฺ // 1 ยะ ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ ปฺรปญฺโจปศมํ ศิวมฺ / เทศยามาส สมฺพุทฺธสฺตํ วนฺเท วทโต วรมฺ // 2	อนิโรธํ อนุตฺปาทํ อนุจฺเฉทํ อศาศฺวตํ / อเนการฺถํ อนานารฺถํ อนาคมํ อนิรฺคมํ // 1 ยะ ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ ปฺรปญฺโจปศมํ ศิวํ / เทศยามาส สมฺพุทฺธะ ตํ วนฺเท วทตะ วรํ // 2

จากตารางที่ 1 เมื่อว่าตามหลักไวยากรณ์สันสกฤตและหลักการแต่งคำประพันธ์ เราจะสังเกตเห็นว่าโศลกภาษาสันสกฤตทั้งสองบทมีเนื้อหาต่อเนื่องกัน และไม่สามารถตัดแยกออกจากกันแล้วแปลแต่ละโศลกเป็นเอกเทศได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า เนื้อหาของโศลกที่ 1 ทั้งหมดจัดเป็นคำขยายหรือคำอธิบายของ “ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ” คำสำคัญที่ปรากฏอยู่ในโศลกที่ 2 ด้วยเหตุนี้ การแปลและศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาจะต้องนำโศลกทั้งสองมาศึกษาพร้อมกัน จึงจะได้ความหมายชัดเจน และโศลกทั้งสองนี้ ถือว่าเป็นความคิดรวบยอด หรือหัวใจของคัมภีร์มูลมัธยมกการิกาที่มีลักษณะเป็นคำอธิบายของคำว่า “ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ” แม้จะมีลักษณะเชิงปฏิเสธ เช่น “อนิโรธํ อนุตฺปาทํ - ไม่ดับ ไม่เกิด” เป็นต้น ก็ตาม

วัตถุประสงค์หลักของบทความนี้ ก็เพื่อแปลโศลกประณามทั้งสองและนำคำแปลของนักวิชาการที่น่าเชื่อถือมาประกอบ พร้อมกับการตีความหรือพิจารณาศัพท์ว่า “ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ” โดยใช้หลักการทางนิรุกติศาสตร์ (Etymology) โดยเน้นการใช้หลักฐานจากคัมภีร์

"ปฺรสนฺนปทา" ของพระจันทรกีรติ เป็นหลักในการศึกษาวิเคราะห์เพื่อความเข้าใจคำสอนสำคัญของพุทธศาสนา เรื่อง ปฏิจจสมุปบาทที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์มูลมัธยมกการิกาของพระนาคารชุน อีกทั้งผู้เขียนบทความนี้ตั้งใจจะพยายามแปลโศลกคัมภีร์ทั้งหมดให้เป็นภาษาไทยเผยแพร่แก่ผู้สนใจในโอกาสต่อไป

2. คำแปลและความหมายของโศลก "ประณาม"

ต่อไปนี้ผู้เขียนขอนำคำแปลภาษาอังกฤษของผู้เขียนและนักวิชาการที่มีชื่อเสียง จำนวน 3 ท่าน ได้แก่ คนแรก คือ David J. Kalupahana นักวิชาการด้านพุทธศาสนาชาวศรีลังกา ส่วนคนที่สองเป็นนักวิชาการด้านพุทธศาสนาชาวอเมริกันเชื้อสายญี่ปุ่น คือ Kenneth K. Inada และคนสุดท้าย คือ Jay L. Garfield เป็นนักวิชาการด้านพุทธศาสนาที่เน้นศึกษาพุทธปรัชญามหายานและวัชรยานสายทิเบตเป็นพิเศษ ทั้งสามท่านผลิตผลงานอันเป็นที่ยอมรับในแวดวงวิชาการพุทธปรัชญา โดยเฉพาะการแปล วิเคราะห์และวิพากษ์คัมภีร์มูลมัธยมกการิกาของพระนาคารชุน ผู้เขียนเห็นว่าคำแปลภาษาอังกฤษของทั้งสามท่านน่าสนใจที่จะศึกษาและนำมาเปรียบเทียบไว้ในบทความนี้เพื่อให้ผู้สนใจได้เห็นถึงความคล้ายคลึงกันและความแตกต่างกัน อันจะนำไปสู่การศึกษาวิเคราะห์ความหมายของโศลกประณามให้ชัดเจนมาก

ที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังตารางด้านล่างนี้

ตารางที่ 2 คำแปลโศลกประณาม หรือ ไหว้ครู (Dedicatory Verse)

1. คำแปลภาษาอังกฤษโดย David J. Kalupahana	2. คำแปลภาษาอังกฤษโดย Kenneth K. Inada
I salute him, the fully enlightened, the best of speakers, who preached the non-ceasing, the non-arising, the non-annihilation and the non-permanence, the non-identity and the non-difference, the non-appearance and the non-disappearance, **the dependent arising**, the appeasement of obsessions and the auspicious.[3]	I pay homage to the Fully Awakened One, the supreme teacher who has taught **the doctrine of relational origination**, the blissful cessation of all phenomenal thought construction. (Therein, every event is 'marked" by): - non-origination, non-extinction, - non-destruction, non-permanent, - non-identity, non-differentiation, - non-coming (into being), non-going (out of being).[4]
3. คำแปลภาษาอังกฤษโดย Jay L. Garfield	**4. คำแปลภาษาไทยโดย ผู้เขียนบทความ**
I prostrate to the Perfect Buddha, the best of teachers, who taught that **whatever is dependently arisen** is Unceasing, unborn, Unannihilated not permanent, Not coming, not going, without distinction, without identity, and free from conceptual construction.[5]	ข้าพเจ้า ขอน้อมวันทา พระ-สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นยอดแห่งครูนักสอน ทรงเทศนาเรื่อง**ปฏิจจสมุปบาท** (การอาศัยกันและกันเกิดขึ้น) ซึ่งไม่ดับไม่เกิด, ไม่ขาดสูญ ไม่คงที่, ไม่ใช่แบบเดียว ไม่ใช่หลายแบบ, ไม่มา ไม่ไป, ที่โลกแห่งปรากฏการณ์ดับลง ที่สงบเย็น

3 Kalupahana (1999: 101).

4 Inada (1970: 39).

5 Garfield (1995: 2).

ข้อสังเกตเกี่ยวกับคำแปลทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษในตารางที่เห็นได้ชัด มี 2 ประการ คือ ประการแรก คำแปลที่ผู้เขียนได้ทำตัวเน้นไว้ คือ คำแปลภาษาอังกฤษของคำภาษาสันสกฤตว่า "**ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ**" ที่นักวิชาการทั้งสามท่านใช้นั้นแตกต่างกัน คือ Kalupahana แปลว่า "dependent arising" ส่วน Inada แปลว่า "relational origination" และคนสุดท้าย คือ Garfield แปลว่า "whatever is dependently arisen" ข้อสังเกตตามความเห็นของผู้เขียน คือ นักวิชาการสองท่านแรกให้ความหมายในลักษณะของนามธรรม คือ ไม่ใช่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่เป็นเหมือน "กฎ" ทั่วไปสำหรับจักรวาลทั้งหมด ครอบคลุมทั่วทั้งเอกภพ แต่ท่านสุดท้าย คือ Garfield ให้ความหมายแบบที่คนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายกว่า คำแปลของ Garfield ตรงกับความหมายภาษาไทยว่า "อะไรก็ตามที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกันและกัน" โดยที่คำว่า "อะไรก็ตาม" ในที่นี้ไม่ได้เจาะจงว่าเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม ทั้งนี้ Garfield ได้ชี้แจงไว้ในบทนำของหนังสือแปลของเขาไว้แล้วว่า จะไม่พยายามรักษารูปแบบภาษาหรือความหมายตามต้นฉบับภาษาสันสกฤตให้มากนัก แต่จะพยายามสื่อออกมาในรูปแบบที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ง่าย ไม่ซับซ้อนตามวัตถุประสงค์หลักของหนังสือที่ Garfield แปลไว้ คือ เพื่อให้นักวิชาการชาวตะวันตกที่ไม่ค่อยคุ้นเคยกับศัพท์วิชาการแต่สนใจศึกษาด้านพุทธปรัชญาจะเข้าใจได้ง่ายกว่าการใช้ศัพท์เฉพาะที่ใช้กันในแวดวงวิชาการพุทธปรัชญา[6] ส่วนคำแปลภาษาไทยผู้เขียนบทความนี้ตั้งใจแปลทับศัพท์ก่อนแล้ว จึงให้ความหมาย

6 Garfield (1995: xiii).

ภาษาไทยไว้ในวงเล็บตามความเข้าใจและการตีความของผู้เขียนเอง

ข้อสังเกตประการที่สอง คือ คำสำคัญ 4 คู่ 8 คำ ได้แก่ **อนิโรธํ อนุตฺปาทํ, อนุจฺเฉทํ อศาศฺวตํ, อเนการฺถํ อนานารฺถํ, อนาคมํ อนิรฺคมํ** เมื่อกล่าวตามหลักไวยากรณ์สันสกฤต คำทั้ง 8 นี้เป็นวิภักติเดียวกันและอาจแปลเป็นคำขยายหรือคำวิเศษณ์ หรืออาจเป็นคำไวพจน์ (Synonym) ของคำว่า "**ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ**" แต่ในตารางที่ 2 อันเป็นคำแปลของตารางที่ 1 มีเพียงคำแปลภาษาอังกฤษของ Jay L. Garfield และคำแปลภาษาไทยของผู้เขียนเท่านั้นที่แปลคำทั้ง 8 คำนั้นเป็นคำขยาย ส่วน Kalupahana แปลเป็นคำนามที่มีลักษณะเท่ากันกับคำว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ" เลยทีเดียว ซึ่งน่าสนใจศึกษา ส่วน Inada แปลโดยเพิ่มเติมเนื้อหาในวงเล็บเข้ามา อาจจะมีข้อความและเนื้อหาที่เกินไปจากตัวบท คือ โศลกประณามไปบ้าง แต่ทั้งนี้ อาจจะเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจมากยิ่งขึ้นก็เป็นได้

แม้คำแปลทั้ง 4 สำนวนจะแตกต่างกันบ้างบางส่วน แต่เนื้อหาโดยรวมของคำแปลทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษทั้งหมดในตารางที่ 2 ยังคงรักษาเนื้อความของโศลกประณามไว้อย่างครบถ้วนเหมือนกันทั้งสิ้น แตกต่างกันเพียงแต่การตีความคำว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ" ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น แต่ถึงแม้จะมีการแปลเป็นทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษแล้วก็ตาม ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ผู้อ่านส่วนใหญ่น่าจะยังไม่ค่อยเข้าใจความหมายของ "ปฏิจจสมุปบาท" มากนัก เพราะคำแปลที่เป็นคำขยายของปฏิจจสมุปบาททั้ง 8 คำ มีเนื้อหาเชิงปฏิเสธ ไม่ใช่คำบอกเล่าหรือการอธิบาย ซึ่งบุคคลทั่วไปสามารถเข้าใจได้ง่ายกว่า การอธิบายคำขยายเชิงปฏิเสธ

ของ "ปฏิจจสมุปบาท" ตามแนวทางของท่านนาคารชุนให้เข้าใจได้ง่ายๆ นั้น เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาและเนื้อที่ของหนังสือเกินกว่าที่บทความนี้จะทำได้ ดังนั้น ผู้เขียนจึงขอแปลและวิเคราะห์คำหลัก คือ "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ" ก่อนเป็นอันดับแรก ส่วนคำขยายทั้ง 8 จะได้นำมาเสนอในโอกาสต่อไป

3. การศึกษาความหมายคำว่า "ปฏิจฺจสมุปฺบาท" ตามแนวพระไตรปิฎก ภาษาบาลี

ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนขอกล่าวถึงความสำคัญของคำสอนเรื่อง "ปฏิจจสมุปบาท" ตามความเห็นของนักปราชญ์ฝ่ายเถรวาท โดยเฉพาะในประเทศไทย นักปราชญ์ฝ่ายเถรวาทคนสำคัญ คือ พุทธทาสภิกขุ เป็นพระสงฆ์ไทยรูปแรก ๆ ที่นำคำสอนเรื่องนี้มาเทศนาสอนประชาชนทั่วไป ท่านกล่าวเน้นย้ำอย่างหนักแน่นว่า "**ปฏิจจสมุปบาท** เป็นเรื่อง**ลึกซึ้งที่สุด** สมกับเป็น **หัวใจของพุทธศาสนาหรือตัวแท้ของศาสนา**"[7] ท่านพุทธทาสกล่าวไว้ชัดเจนว่า"การศึกษาเรื่องปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องสำคัญหรือจำเป็นสำหรับพุทธบริษัท"ท่านได้วิเคราะห์คำว่า "**ปฏิจฺจสมุปฺปาท**" ตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีพร้อมกับคำแปลตามตัวอักษรไว้แบบสั้นและกระชับว่า "คำว่า "**ปฏิจฺจ**" แปลว่า **อาศัย**; คำว่า "**สมุปฺปาท**" แปลว่า **เกิดขึ้นพร้อม**; **เรื่องของสิ่งที่อาศัยกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อม นี่คือเรื่องปฏิจจสมุปบาท**"[8] ท่านพุทธทาสอธิบายเพียง

7 พุทธทาสภิกขุ (2547: 28).

8 พุทธทาสภิกขุ (2547: 44).

เท่านี้และไม่ได้อธิบายในแนวนิรุกติศาสตร์เพิ่มเติมอีก แต่เน้นการอธิบายแนวคิดและเนื้อหาของ "ปฏิจจสมุปบาท" มากกว่าที่จะสนใจอธิบายที่มาของคำศัพท์

นอกจากนี้ พุทธทาสภิกขุยังได้วิพากษ์คัมภีร์ภาษาบาลีที่พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทนิยมศึกษาและยึดถือเป็นหลักในการปฏิบัติ เช่น คัมภีร์-วิสุทธิมรรค อันเป็นผลงานการประพันธ์ของพระพุทธโฆสะ ว่า ท่านพุทธโฆสะตีความหรือให้ความหมายของคำว่า ปฏิจจสมุปบาท ไปไกลจากความหมายเดิมแท้ที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ เช่น กระบวนการของปฏิจจสมุปบาทใช้เวลานานถึง 3 ชาติ คือ ชาติก่อนหน้า ชาติปัจจุบัน และชาติต่อไป แต่พุทธทาสกลับเห็นแย้งว่า กระบวนการปฏิจจสมุปบาทนี้เกิดขึ้นในเวลาชั่วฟ้าแลบ พุทธทาสใช้วิธีการคือ ศึกษาจากพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ชั้นปฐมภูมิ นำเนื้อหาของปฏิจจสมุปบาทนี้มาจากพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น สังคีติสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย เล่มที่ 11 มาเป็นหลักฐานอ้างอิงแนวความคิดและการตีความของท่าน ทั้งนี้เพราะคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ที่ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทยึดถือว่าสืบทอดมาตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพานจนถึงปัจจุบัน จัดเป็นหลักฐานเกี่ยวกับพุทธประวัติและคำสอนทางพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดที่มีอยู่ในปัจจุบัน[9] ชาวพุทธทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานต่างยอมรับว่า เนื้อหาต่างๆ เช่น พุทธประวัติ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาบาลีได้รับการยอมรับว่าเก่าแก่กว่าแหล่งอื่นๆ[10]

ในหนังสือ "ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์" อันเป็นหนึ่งในผลงาน

9 Bapat (1997: 122).

10 Porter (1996: 9).

ชิ้นเอกของพุทธทาสภิกขุ ท่านเริ่มต้นด้วยการแปลเนื้อหาของคำสอนเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ 4 ตอนต้น[11] ต่อไปนี้ ผู้เขียนขอนำข้อความภาษาบาลีจากพระไตรปิฎกพร้อมนำคำแปลภาษาไทยของท่านพุทธทาสมานำเสนอไว้คู่กันเพื่อให้ทราบความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น ดังตารางที่ 3 และตารางที่ 4[12] ต่อไปนี้

ตารางที่ 3 ปฏิจจสมุปบาทแบบครบรอบ 11 ปัจจัย โดยอนุโลม (ตามการมีอยู่)

ที่	ภาษาบาลีจากพระไตรปิฎก	คำแปลของพุทธทาสภิกขุ
1.	อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา	เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมี สังขารทั้งหลาย
2.	สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ	เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมี วิญญาณ
3.	วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ	เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมี นามรูป
4.	นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ	เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี สฬายตนะ
5.	สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส	เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมี ผัสสะ
6.	ผสฺสปจฺจยา เวทนา	เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี เวทนา
7.	เวทนาปจฺจยา ตณฺหา	เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี ตัณหา
8.	ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ	เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมี อุปาทาน
9.	อุปาทานปจฺจยา ภโว	เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมี ภพ
10.	ภวปจฺจยา ชาติ	เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมี ชาติ

11 วิ. มหา. 4/1/1[10-15] (มจร)

12 พุทธทาสภิกขุ (2547: 6-7).

11.	ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ	เพราะมีชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส อุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดครบถ้วน
12.	เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ	ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้

ตารางที่ 4 ปฏิจจสมุปบาทแบบครบรอบ 11 ปัจจัย โดยปฏิโลม(ตามการดับ)

ที่	ภาษาบาลีจากพระไตรปิฎก	คำแปลของพุทธทาสภิกขุ
1.	อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ	เพราะความจางคลายดับไปโดยไม่เหลือแห่งอวิชชานั้นนั่นเทียว จึงมี ความดับแห่งสังขาร
2.	สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ
3.	วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป
4.	นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ
5.	สฬายตนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ
6.	ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา
7.	เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา

8.	ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน
9.	อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ
10.	ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ	เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ
11.	ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสกปริเทว ทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ	เพราะมีความดับแห่งชาตินั่นแล ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส อุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น
12.	เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ	ความดับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้

ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ พุทธทาสได้นำเสนอ "**กฎอิทัปปัจจยตา**" หรือ "**หัวใจปฏิจจสมุปบาท**" โดยอ้างอิงจากพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 13 มัชฌมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ หน้า 356 ข้อ 371 และพระสูตรอีกหลายแห่งที่มีข้อความเหมือนกัน ดังตารางที่ 5 ดังนี้

ตารางที่ 5 กฎอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาทแบบย่อ

ที่	ภาษาบาลีจากพระไตรปิฎก	คำแปลของพุทธทาสภิกขุ
1.	อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ	เมื่อสิ่งนี้ มี สิ่งนี้ ย่อมมี
2.	อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ	เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
3.	อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ ไม่มี สิ่งนี้ ย่อมไม่มี
4.	อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ"	เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป[13]

13 พุทธทาสภิกขุ (2547: 3, 79)

ข้อสังเกตของผู้เขียนต่อคำแปลภาษาไทยของท่านพุทธทาสในตารางที่ 3, 4 และ 5 คือ คำกริยาว่า "มี" กับ "ไม่มี" ในทุกข้อความพุทธทาสไม่ได้ยืนยันชัดเจนว่าเป็นกาลหรือเวลาใด แต่หากมีผู้สนใจศึกษาและแปลเพิ่มเติม เช่น บางท่านต้องการแปลว่า "เกิดขึ้น" แทนที่คำว่า "มี" เช่น "เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลาย จึงเกิดขึ้น" การแปลเช่นนี้อาจนำไปสู่การตีความว่า อวิชชาเกิดขึ้นก่อนแล้วสังขารจึงเกิดตามมาภายหลัง เป็นการเข้าใจเรื่องการเกิดขึ้นตามลำดับ คือ ก่อนและหลัง การตีความเช่นนี้อาจนำไปสู่การอธิบายปฏิจจสมุปบาทไปอีกแบบหนึ่ง คือ แบบที่มีเหตุปัจจัยต่อกันไปเป็นลูกโซ่หรือตามลำดับ โดยมีอวิชชาเป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งอาจผิดไปจากเนื้อหาของพระบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แม้คำภาษาบาลีว่า "อุปฺปาทา" ซึ่งเป็นคำนาม ที่นิยมแปลเป็นภาษาไทยว่า "เกิดขึ้น" ตามรูปศัพท์ก็ไม่ได้บ่งบอกกาลหรือช่วงเวลาใด ๆ เพียงแต่สื่อว่า เมื่อมีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น อีกสิ่งหนึ่งก็จะเกิดขึ้น แต่ไม่ได้บอกชัดเจนว่าสิ่งใดเกิดก่อน สิ่งใดเกิดหลัง หรือเกิดพร้อมกัน ส่วนคำกริยาว่า "อุปชฺชนฺติ" แม้จะบ่งบอกถึงเวลาปัจจุบัน หมายถึงว่า เกิดเห็นได้ในปัจจุบันทันที แต่ไม่ได้หมายความแบบใกล้อนาคต เพราะการจะเกิดขึ้นในอนาคตนั้นเป็นผลของเหตุในปัจจุบัน

สมภาร พรมทา[14] นักวิชาการด้านพุทธปรัชญาชาวไทยคนสำคัญคนหนึ่ง ได้กล่าวยกย่องผลงานของพุทธทาสภิกขุว่า ท่านตีความและแปลความหมายของคำว่า ปฏิจจสมุปบาท ได้อย่างลึกซึ้งแต่เข้าใจได้ง่าย

14 สมภาร พรมทา. อิทัปปัจจยตาคืออะไร สำคัญอย่างไร. ค้นเมื่อ 8 พฤศจิกายน 2560, https://www.youtube.com/watch?v=55U_B1bvTYo

ทั้งสมภารยังได้เปรียบเทียบ "กฎ" "อิทัปปัจจยตา" หรือ "ปฏิจจสมุปบาท" ว่ามีความสำคัญมาก มีความหมายมากต่อการเข้าใจชีวิต โลกและจักรวาลทั้งหมด เพราะกฎยิ่งสั้น ยิ่งมีความหมายมาก แต่ก็เข้าใจได้ยากมากเช่นกัน สมภาร พรมทา ได้เปรียบเทียบกฎอิทัปปัจจยตาแบบย่อ คือ "อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ" ว่ามีความคล้ายกันกับทฤษฎีทางฟิสิกส์สมัยใหม่ของนักฟิสิกส์ที่มีชื่อเสียงที่สุดแห่งคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้แก่ อัลเบิร์ต ไอสไตน์ (Albert Einstein) ซึ่งอยู่ในรูปสมการว่า $E=MC^2$ ที่รู้จักกันในภาคภาษาไทยว่า "ทฤษฎีสัมพัทธภาพ" หรือ "Theory of Relativity" ด้วยทฤษฎีนี้ มวลมนุษยชาติสามารถปฏิวัติและเปลี่ยนแปลงโลกเป็นอย่างมากในช่วงเวลา 100 ปีกว่าที่ผ่านมาหลังจากที่มีการค้นพบสมการอันลือลั่นนี้

นอกจากนี้ สมภาร พรมทา ได้บรรยายเปรียบเทียบว่า กฎอิทัปปัจจยตา หรือ ปฏิจจสมุปบาทแบบย่อ (ตารางที่ 5) เปรียบได้กับ ทฤษฎีสัมพัทธภาพทั่วไป (General Theory of Relativity) หมายถึง ทฤษฎีนี้ใช้ได้ทั่วไปกับทุกสิ่งทั่วทั้งจักรวาล แต่หลักปฏิจจสมุปบาทที่ครบ 11 ปัจจัย เปรียบได้กับ ทฤษฎีสัมพัทธภาพพิเศษ (Special Theory of Relativity) หมายถึง เมื่อเรานำทฤษฎีนี้มาใช้กับชีวิตมนุษย์เป็นการเฉพาะ เราก็จะพบว่า ชีวิตมนุษย์เมื่อมีอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสิ่งต่าง ๆ คือ สังขาร ไปจนถึง ชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส แต่ในหนังสือ "พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก" สมภาร พรมทา ได้ให้ความหมายของ "อิทัปปัจจยตา" ว่าคือ "หลักแห่งความเป็นเหตุปัจจัยทั่วไป" และตรงกับ

ภาษาอังกฤษว่า "The General Principle of Causation" ส่วนหลัก "ปฏิจจสมุปบาท" นั้นจัดเป็นหลักความเป็นเหตุปัจจัยเฉพาะ อย่างที่เรียกกันในภาษาอังกฤษว่า "The Special Principle of Causation"[15] อย่างไรก็ตาม การอธิบายแบบสมภาร พรมทา เป็นการอธิบายในแนวปรัชญา คือ วิพากษ์ความคิด เปรียบเทียบกับแนวคิดหรือทฤษฎีอื่น ๆ เพื่อให้ได้ความรู้ใหม่เพิ่มขึ้น แต่สำหรับพุทธทาสภิกขุในฐานะพระสงฆ์ผู้สอนพุทธศาสนาและปฏิบัติตนตามหลักการของศาสนา การอธิบายเรื่องปฏิจจสมุปบาทของท่านจึงเป็นการอธิบายตามแนวคำสอนทางพุทธศาสนา ไม่ประสงค์จะถกเถียงทางปรัชญาแบบที่สมภาร พรมทานำมาใช้ แต่ท่านพุทธทาสต้องการมุ่งเน้นให้ผู้อ่านงานของท่าน ศึกษาและเข้าใจหลักการอย่างแจ้งชัดจนเกิดศรัทธาปฏิบัติตนให้พ้นทุกข์ในปัจจุบันขณะเป็นหลักใหญ่

4. การศึกษาความหมายคำว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท" ตามแนวคัมภีร์ "ปฺรสนฺนปทา"

จากที่ได้อภิปรายเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท มาตั้งแต่ต้น ความเห็นหรือข้อวิพากษ์ที่ถกกันในหัวข้อที่ 3 ส่วนใหญ่เป็นของนักปราชญ์ชาวพุทธฝ่ายเถรวาท หากมีผู้สงสัยว่า ถ้าต้องการทราบความเห็น แนวคิดและการวิพากษ์หรือการตีความคำว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท" ตามแนวของ

15 สมภาร พรมทา (2559: 398).

นักปราชญ์ฝ่ายมหายานบ้าง เราควรจะศึกษาจากแหล่งใด หรือคัมภีร์เล่มใดบ้าง คำตอบสำหรับเรื่องนี้ ผู้เขียนได้เกริ่นนำถึงเนื้อหาของคัมภีร์ "มูลมัธยมกการิกา" ของพระนาคารชุนไปบ้างแล้ว แต่ผู้เขียนได้กำหนดวัตถุประสงค์ของบทความนี้ไว้ว่าจะนำคัมภีร์ "**ปฺรสนฺนปทา**" ของพระจันทรกีรติ มาศึกษาประกอบการวิเคราะห์ตีความคำว่า "**ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท**" ด้วย ดังนั้น เราจึงควรทราบประวัติย่อของพระจันทรกีรติผู้แต่งคัมภีร์"ปฺรสนฺนปทา" รวมถึงเนื้อหาของคัมภีร์ก่อนเป็นเบื้องต้น

พระจันทรกีรติ (Candrakīrti) มีชีวิตอยู่ราว พ.ศ.1143-1193 เป็นพระในฝ่ายมหายาน สำนักมาธยมิกะ หรือสำนักศูนยวาทที่พระนาคารชุนเป็นผู้ก่อตั้ง ประวัติของพระจันทรกีรติไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันมากนัก แต่หลักฐานของฝ่ายทิเบตในยุคหลังกล่าวว่า ท่านอยู่ที่มหาวิทยาลัยนาลันทาอันเป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงในยุคนั้น ท่านเป็นผู้แต่งคัมภีร์อธิบายคำสอน (ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า ภาษฺยะ (Bhāṣya) บ้าง วรฺติกา (Vartikā) บ้าง แต่ในภาษาบาลีมักใช้คำว่า อฏฺฐกถา (aṭṭhakathā) หรือ อตฺถกถา atthakathā) ของสำนักมาธยมิกะ ผลงานที่มีชื่อเสียงของท่านมี 2 คัมภีร์ คือ "มธฺยมกาวตาร" (Madhyamakāvatāra) (ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับทางสายกลาง) และ "ปฺรสนฺนปทา" (Prasannapadā) (ถ้อยคำที่ชัดแจ้ง) ที่เราจะใช้ในการศึกษาความหมายของแนวคิดเรื่องปฏิจจสมุปบาทต่อไป เนื้อหาของคัมภีร์ปฺรสนฺนปทา เป็นการอธิบายความของคัมภีร์มูลมัธยมกการิกา

ของท่านนาคารชุนแบบบทต่อบท คือ มีทั้งหมด 27 บท โดยเริ่มจากการอธิบายโศลกประณาม (ไหว้ครู) ไปจนถึงบทที่ 27 ที่ว่าด้วยเรื่องทฤษฎีอันเป็นบทสุดท้าย แต่ข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างคัมภีร์ทั้งสอง คือ มูลมัธยมกการิกาอยู่ในรูปแบบฉันท์หรือร้อยกรอง แต่คัมภีร์ ปฺรสนฺนปทาอยู่ในรูปแบบความเรียงหรือร้อยแก้ว

หากเราย้อนไปถึงเนื้อหาในหัวข้อที่ 2 ในบทความนี้ที่ว่าด้วยเรื่องคำแปลของโศลกประณามที่มีลักษณะเชิงปฏิเสธ ในหัวข้อนี้เราจะตั้งคำถามอีกว่า ทำไมพระนาคารชุนจึงใช้คำเชิงปฏิเสธ ไม่ใช้คำบอกเล่าให้เข้าใจง่ายกว่านี้ คำตอบก็คือ เพราะเป็นแนวทางการประพันธ์คัมภีร์ทางพุทธปรัชญาที่เป็นอัตลักษณ์ของท่านนาคารชุน ผลงานการประพันธ์คัมภีร์ด้านพุทธปรัชญาของท่านทั้งหมด จะอยู่ในรูปแบบนี้ คือ รูปแบบ "วิภาษวิธี" (Dialectic) คือ การโต้แย้งทฤษฎีของสำนักปรัชญาอื่น ๆ โดยลดทอนความน่าเชื่อถือของแนวคิดหรือทฤษฎีของฝ่ายตรงข้าม ชี้ประเด็นให้ฝ่ายตรงข้ามเห็นว่าแนวคิดหรือทฤษฎีของพวกเขาขาดความน่าเชื่อถือ (reductio ad absurdum) ท่านนาคารชุนยืนหยัดใช้แนวทาง "วิภาษวิธี" นี้ตลอดชีวิตของท่านไม่เคยเปลี่ยน มีเพียงแนวคิดเดียวที่ท่านเน้นย้ำในทำนองยืนยันหรือเชิงบวก นั่นคือ ศูนฺยตา ดังจะเห็นได้จากคัมภีร์สำคัญที่สุดของท่าน คือ มูลมัธยมกการิกา ท่านกล่าวถึงคำว่า ศูนฺยตาถึง 30 ครั้ง แต่กล่าวถึงคำว่า ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท เพียง 2 ครั้งเท่านั้น แต่ท่านนาคารชุนก็ไม่เคยให้คำจำกัดความหรือคำอธิบายใด ๆ แก่คำว่า ศูนฺยตา เลย

การที่พระนาคารชุน (มีชีวิตอยู่ราว พ.ศ. 693-793) ไม่เคยใช้คำอธิบายแนวบอกเล่าหรือยืนยันแทนข้อความเชิงปฏิเสธนี่เอง ส่งผลให้ศิษย์รุ่นหลังของท่านในสำนักพุทธปรัชญาศูนยวาท หรือสำนักมาธยมิกะ (Mādhyamika แปลตามตัวอักษรว่า ผู้ถือปฏิบัติตามทางสายกลาง คล้ายกับภาษาบาลี คือ มัชฌิมา (ปฏิปทา)) ต่างยึดถือรูปแบบการแต่งคัมภีร์ตามรอยท่านนาคารชุน ได้แก่ พระพุทธปาลิตะ (Buddhapālita มีชีวิตอยู่ราว พ.ศ. 943-993) ได้แต่งคัมภีร์มธฺยมกวฺฤตฺติ (Madhyamakavṛtti อ่านว่า มัด-ทะ-ยะ-มะ-กะ-วฤด-ติ) ซึ่งจัดว่าเป็นอรรถกถาของคัมภีร์มูลมัธยมกการิกา แต่อย่างไรก็ตาม ศิษย์บางรูปในสำนักมาธยมิกะ เช่น พระภาวิเวกะ (Bhāviveka มีชีวิตอยู่ราว พ.ศ.1043-1113) เห็นต่างจากแนวทางวิภาษวิธีของท่านนาคารชุน คือ เห็นว่าควรจะมีคำอธิบายคำสอนของสำนักปรัชญามาธยมิกะเป็นเชิงบวกบ้าง เพื่อให้คนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายขึ้น จึงได้นำวิธีทางตรรกะ (Logic) อธิบายคำสอนของสำนักมาธยมิกะ จึงทำให้สำนักมาธยมิกะมีความเห็นเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่เห็นด้วยกับแนวทางเดิมที่พระนาคารชุนได้ปฏิบัติและศิษย์รุ่นหลังได้ปฏิบัติสืบกันมา นั่นคือ การใช้วิภาษวิธีลดทอนความน่าเชื่อถือของแนวคิดหรือทฤษฎีของฝ่ายตรงข้าม ที่เรียกว่า "**ประสังคะ**" ดังนั้น สำนักย่อยนี้จึงได้ชื่อว่า สำนัก "**ปราสังคิกะ มาธยมิกะ**" (Prāsaṅgika Mādhyamika) กลุ่มนี้นำโดยพระพุทธปาลิตะ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่ง มีความเห็นว่าควรนำวิธีการอธิบายเชิงบวกแบบตรรกะ แต่เป็นตรรกะตามแบบเฉพาะของสำนักมาธยมิกะ หรือ "**สฺวตนฺตฺระ**"

มาใช้เผยแผ่คำสอนของสำนักด้วย สำนักย่อยนี้จึงได้ชื่อว่า "**สวาตันตริกะมาธยมิกะ**"[16] (Svātantrika Mādhyamika) และต่อมา พระจันทรกีรติ (Candrakīrti มีชีวิตอยู่ราว พ.ศ.1143-1193) ไม่เห็นด้วยกับแนวทางของพระภาวิเวกะแห่งสำนักสวาตันตริกะ จึงได้แต่งคัมภีร์ปฺรสนฺนปทา ซึ่งถือว่าเป็นอรรถกถาของคัมภีร์มูลมัธยมกการิกาเช่นกันมาโต้ตอบแนวคิดของพระภาวิเวกะ ในตอนต้นของคัมภีร์นี้ ที่ว่าด้วยความหมายทางนิรุกติศาสตร์ของคำว่า ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท พระจันทรกีรติได้พยายามชี้ให้เห็นว่า พระภาวิเวกะ ตีความหมายของคำนี้ผิดเพี้ยนไปทั้งผิดในเชิงนิรุกติศาสตร์และผิดในเชิงความหมายทางปรัชญาตามแนวทางของสำนักมาธยมิกะของท่านนาคารชุน

การถกเถียงปัญหาทางปรัชญาระหว่างผู้ที่มีความเห็นแตกต่างกัน แม้แต่ระหว่างศิษย์กับอาจารย์หรือพระในสำนักเดียวกัน ก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ในคัมภีร์ปฺรสนฺนปทา ท่านจันทรกีรติมักจะคัดค้านการตีความของท่านภาวิเวกะเช่นนี้อยู่เสมอ โดยเฉพาะด้านการแจกแจงที่มาของคำศัพท์ การแยกอธิบายแต่ละศัพท์แล้วมาสรุปรวมเป็นอีกคำหนึ่งแล้วซึ่งเป็นเรื่องของนิรุกติศาสตร์ พระจันทรกีรติยังคงใช้วิภาษวิธีตามแนวของพระนาคารชุนผู้เป็นบูรพาจารย์ คือ ชี้ให้เห็นข้อบกพร่องหรือความผิดพลาดของฝ่ายตรงข้าม ในที่นี้ได้แก่ พระในนิกายอื่น ๆ และพระภาวิเวกะ คือ พระจันทรกีรติไม่เห็นด้วยในการตีความคำว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท" ใน 2 ประเด็น คือ ประเด็นทางไวยากรณ์สันสกฤต กับ ประเด็นการตีความ

16 Tachikawa (1997: 168-169).

ประเด็นแรกท่านจันทรกีรติกล่าวถึงคำว่า "ปฺรตีตฺย" ในคำว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท" ประกอบขึ้นมาจาก ปฺรติ + อิ ธาตุ + ลฺยปฺ (ย) ปัจจัยที่เป็นอัพยยะ หรือที่เรียกกันในภาษาอังกฤษ คือ Gerund ไม่ต้องนำไปผันรูปเหมือนกับคำนาม หรือกริยาทั่วไป แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่าคำว่า "ปฺรตีตฺย" นี้ เป็น ย ปัจจัย ในตัทธิต แต่ท่านจันทรกีรติคัดค้านความเห็นนี้ว่า ไม่ถูกต้อง เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานการตีความในเชิงไวยากรณ์แบบนี้ในพระสูตรที่ท่องจำสืบต่อกันมา

ประเด็นที่สองคือการตีความคำว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท" พระจันทรกีรติใช้วิภาษวิธีและยังอ้างคัมภีร์ของอาจารย์นาคารชุนมาสนับสนุน เช่น ประเด็นการตีความหมายของคำว่า "ปฺรตีตฺย" ที่มีความหมายว่า "ปฺราปติ" โดยยกคำว่า "ปฺราปฺย" ในคัมภีร์ "ยุกฺติษษฺฏิกา" ของท่านนาคารชุนมาสนับสนุนการตีความ ส่วนพระภาวิเวกะ นำเสนอการตีความคำว่า "ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท" เพิ่มเติมว่า คำนี้เป็นคำสมาสก็จริง แต่มีความหมายไม่ตรงกับคำศัพท์ที่ประกอบขึ้นเป็นคำสมาสนี้ โดยพระภาวิเวกะนำคำว่า "อรณฺเยติลกา" มาอธิบายเปรียบเทียบ คำนี้เป็นคำสมาสที่ไม่ลบวิภักติ (วิภักติ คือ สิ่งที่ปรากฏท้ายคำที่ผันหรือแปลงรูปเพื่อนำไปใช้ในประโยค) ประกอบด้วยศัพท์ 2 คือ "อรณฺเย" กับ "ติลกา"ศัพท์แปลตรงตัวว่า "เมล็ดงาในป่า" แต่ความหมายที่ใช้นั้นไม่ตรงตามตัวอักษรและศัพท์ที่ปรากฏ คือ หมายถึงเมล็ดงาที่ไม่สามารถให้น้ำมันงาได้ และถูกนำมาใช้ในความหมายที่สองเชิงเปรียบเทียบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า ไม่มีประโยชน์

พระจันทรกีรติไม่เห็นด้วยกับการอธิบายตามแนวทางนี้ของท่านภาวิเวกะ เพราะหากสำนักมาธยมิกะอธิบายลักษณะเชิงยืนยันเช่นนี้ก็จะถูกสำนักอื่น ๆ โต้แย้งได้อย่างง่ายดาย เพราะมี "จุดยืน" หรือแนวคิดที่ปรากฏชัดให้สำนักอื่นใช้ "วิภาษวิธี" คือ การพิสูจน์ว่าแนวคิดใดก็ตามที่ปรากฏในรูปการอธิบายให้เห็นได้หรือมีจุดยืนให้เห็น แนวคิดอันนั้นย่อมถูกวิภาษวิธีทำลายได้อย่างง่ายดาย วิภาษวิธีเป็นอาวุธของสำนักมาธยมิกะก็จะย้อนกลับมาหักล้างแนวคิดที่มีจุดยืนปรากฏให้เห็นได้เหมือนกับที่ท่านนาคารชุนใช้โจมตีสำนักอื่น ๆ เช่นกัน

5. สรุป

"ปฺรตีตฺยสมุตฺปาทํ" เป็นคำศัพท์ที่สำคัญที่สุดและเข้าใจได้ยากที่สุดใน "โศลกประณาม" จำนวน 2 บทในคัมภีร์มูลมัธยมกการิกาของพระนาคารชุน เพราะไม่มีความหมายเชิงยืนยันเลย มีเพียงแต่คำอธิบายเชิงปฏิเสธมากถึง 8 คำ ซึ่งไม่ได้ช่วยให้คนทั่วไปเข้าใจได้ง่าย ๆ ทั้งนี้เป็นเพราะแนวทางการอธิบายของท่านนาคารชุน ที่เรียกว่า "วิภาษวิธี" คือการทำลายจุดยืนที่มีคำอธิบายเชิงยืนยันของฝ่ายตรงข้าม แต่ฝ่ายตรงข้ามไม่สามารถหาเหตุผลมาหักล้างหรือทำลายคำอธิบายเชิงปฏิเสธของท่านนาคารชุนได้ เพราะการอธิบายเชิงปฏิเสธนั้นไม่มีจุดยืนที่เป็นความหมายเชิงยืนยันให้ผู้อื่นโจมตีได้ ท่านนาคารชุนยึดถือแนวทางนี้

ในการแต่งคัมภีร์ทั้งหมดของท่าน จนกลายเป็นขนบการประพันธ์ของสำนักมาธยมิกะมาเกือบสามร้อยปี จนมาถึงยุคของพระภาวิเวกะ ศิษย์รุ่นหลังที่ตัดสินใจเพิ่มแนวทางการอธิบายคำสอนที่ยากด้วยวิธีการยืนยันโดยอาศัยเครื่องมือทางตรรกะ แต่ก็ได้รับการโต้แย้งจากศิษย์รุ่นหลังต่อมาอีก คือ พระจันทรกีรติ

เมื่อย้อนกลับไปหาหลักฐานคำอธิบายเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท จากคัมภีร์บาลี ก็พบว่าในพระไตรปิฎก มีคำอธิบายเชิงยืนยันมากมายที่สามารถทำให้ผู้สนใจวิเคราะห์ความหมายของคำนี้ได้ชัดเจน เมื่อนำหลักฐานจากแหล่งบาลีทั้งหลาย มาประมวลเข้ากับความเห็นหรือทัศนะของนักปราชญ์ฝ่ายพุทธเถรวาท เราก็จะทราบความหมายของปฏิจจสมุปบาทว่า คือ กฎการอาศัยกันและกันมีอยู่ แต่ละอย่างไม่สามารถอยู่ได้อย่างอิสระจากกัน นี้เป็นข้อสรุปเชิงปฏิเสธของผู้เขียนซึ่งเห็นด้วยกับพระนาคารชุนและพระจันทรกีรติที่ให้ความหมายคำว่า ปฺรตีตฺยสมุตฺปาท เชิงปฏิเสธ

บรรณานุกรม

พุทธทาสภิกขุ.

2547 **ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

เมธี พิทักษ์ธีระธรรม, สมบัติ มั่งมีสุขศิริ.

2560 "คัมภีร์มูลมัธยมกการิกาแปลไทย (1): คำแปลโศลกไหว้ครูและอรรถาธิบาย *pratītyasamutpāda* ในคัมภีร์ *Prasannapadā*." **ธรรมธารา วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา** 3(2): 173-203.

สมบัติ มั่งมีสุขศิริ.

2559 "ภาษาคน ภาษาธรรมของพระนาคารชุนในคัมภีร์มูลมัธยมกการิกา." **ธรรมธารา วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา** 2(1): 35-65.

สมภาร พรมทา.

2559 **พุทธปรัชญาในอภิธรรมปิฎก : จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการของศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา**. นนทบุรี: ปัญญฉัตร์ บุคส์บายดิ้ง.

BAPAT, P.V.

1997 2500 *Years of Buddhism.* New Delhi: Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India

GARFIELD, Jay L.

1995 *The Fundamental Wisdom of the Middle Way: Nagarjuna's Mulamadhyamakakarika.* New York: Oxford University Press.

INADA, Kennent K.

1970 *Nāgārjuna: A translation of his Mūlamadhyamaka-kārikā with an introductory Essay.*Tokyo: The Hokuseido Press.

KALUPAHANA, David J.

1999 *Mūlamadhyamakakārikā of Nāgārjuna.* Delhi: Motilal Banarsidass.

PORTER, Karl H. editor.

1996 *Encyclopedia of Indian Philosophy* Vol. VII: *Abhidharma Buddhism to 150 AD.* Delhi: Motilal Banarsidass.

TACHIKAWA, Musashi.
1997 *An Introduction to the Philosophy of Nāgārjuna.* translated by Rolf W. Giebel. Delhi: Motilal Banarsidass

ข้อมูลออนไลน์

สมภาร พรมทา.
2560 **อิทัปปัจจยตาคืออะไร สำคัญอย่างไร. ค้นเมื่อ 8 พฤศจิกายน**, https://www.youtube.com/watch?v=55U_B1bvTYo.